

OS INSTRUMENTOS MUSICAIS TRADICIONAIS, A APRENDIZAXE TRADICIONAL E UNHA PROPOSTA DE INTEGRACIÓN NO SISTEMA ACTUAL.

Pablo Carpintero Arias

Dpto. de Historia da Arte, Universidade de Santiago de Compostela.

Proxecto RONSEL, Universidade de Vigo.

Como intérprete que son de gaita de fol, e sabedor das dificultades que entraña a súa aprendizaxe, sobre todo a curta idade, unha das primeiras observacións chocantes durante o traballo de campo que desenvolvo desde hai 15 anos foi comprobar que moitos dos nosos informantes dicían ter comezado a tocar a gaita de fol como semiprofesionais (é dicir, cobrando por elo e facendo festas cando o gaiteiro aínda era o único responsable musical de moitas delas) a temperá idade de 12-14 anos; máis aínda, sorprendentemente moitos relataban ter feito a primeira actuación ¡tan só uns días despois de obter a súa primeira gaita de fol! Cómo se pode aprender a tocar nuns días un instrumento que leva anos manexar con certa soltura e media vida con habilidade? A resposta a pregunta é sinxela: a aprendizaxe tradicional da gaita de fol está estruturada de tal xeito que as habilidades e destrezas necesarias para o seu completo manexo¹ son adestradas unha por unha, secuencialmente, do máis sinxelo ao máis complicado e seguindo unha secuencia lóxica na que se empregan instrumentos musicais sinxelos fabricados polo propio tocador, e todo isto antes de acceder á gaita de fol. Esta secuencia de aprendizaxe reproduce á perfección a propia evolución dos instrumentos musicais que levaron ao home a crear as gaitas de fol e, polo tanto, ten o valor engadido de ser unha especie de cápsula do tempo onde se pode ver reflectido como a música e os instrumentos musicais foron evolucionando.

Unha das primeiras circunstancias que suceden neste tipo de aprendizaxe é unha selección previa. O camiño comezaba normalmente empregando uns sinxelos óboes que se fabricaban esmagando a punta dunha palla verde de centeo ou trigo aberta polos dous extremos, simplemente así fica construído un instrumento que emite unha nota ao soprar por il e que nenos e nenas aprendían a construír de seguida. Case todos os rapaces e rapazas manexaron estes instrumentos que os maiores lles construían cando tiñan entre 4 e 6 anos, pero só os interesados na música (aquí está a selección) seguían o camiño. Este consistía en ir engadindo furados a este óboe, primeiro tres, despois catro, cinco e ata seis; malia que este instrumento non é moi preciso, isto xa lles permitía aproximarse a tocar sinxelas melodías das que escoitaban cantar aos seus maiores. Os furadiños facíanos cunha navalliña que case todos os nenos² levaban antes. Á vez que progresaban no manexo e construción destes óboes sinxelos, aprendían a fabricar, tamén con pallas de gramíneas, uns pequenos clarinetes. Estes levaban no tubo de palla unha lingüeta e seis ou sete furados, e, ás veces, tamén metían na boca outro tubiño sen furados que afinaban na tónica do outro para que fixese de bordón. Estes instrumentos musicais son

¹ Entre elas cabería destacar: oído e memoria musical, dicitación, capacidade e forza de sopro, tempero dun fol, construción de foles, palletas e pallóns, e, por fin, técnica de afinación a través da comprensión da súa relación, nos aerófonos, cos tamaños dos furados e coa intensidade do fluxo de aire.

² A partir de aquí falaremos só de nenos, e non de nenas, porque no sistema de cultura tradicional galego os instrumentos melódicos aerófonos eran exclusivamente masculinos.

moito máis precisos que os óboes e de fabricación e execución moi sinxelas, denomínanse *gaitas* ou *pipas de alcacén* e con eles aprenderon a maior parte dos gaiteiros tradicionais que tivemos a oportunidade de ir entrevistando este anos. Tamén empregando codia de castiñeiro os nenos fabricaron óboes moito máis precisos, *as pipas de castañoiro*, que os que xa indicamos, así como algúns tipos de frautas rectas.

As *gaitas de alcacén* son moi primitivas, tanto que seguramente o home xa as coñecía antes da súa migración fora de África e aínda hoxe constitúen parte importante dalgunhas músicas tradicionais sendo, xunto cos *óboes*, os antecesores directos das *gaitas de fol*.

As *gaitas de alcacén* e as *pipas de castiñeiro* poden aportar aos nenos e nenas de entre 6 e 8 anos moitas cousas importantes para o seu desenvolvemento como músicos: primeiro amósanlles como a natureza fornece materiais que permiten usos musicais, reforzando así o coñecemento das plantas e potenciando o seu respecto e integración coa natureza; segundo, fabricando estes sinxelos instrumentos musicais o neno aprende como son e como se fabrican as lingüetas dobres e sinxelas, adquirindo así importantes habilidades construtivas; terceiro, colocando sucesivamente máis furados aprenden a normas básicas de construción das escalas musicais, decatándose ademais de como se afina un instrumento musical abrindo e pechando furados ou poñéndoos máis arriba ou abaixo no tubo; cuarto, os nenos aprenden a soprar e a dixitar e, por fin en quinto lugar, o manexo destes instrumentos capacitaba a súa memoria musical, xa que a memorización das melodías que escoitaban e a súa reprodución por imitación, axudáballes a ir desenvolvendo o seu oído musical, o que tamén é moi interesante hoxe en día.

A fin desta aprendizaxe era, para os rapaces que a seguían, chegar a ser gaiteiro, pois este era o músico máis apreciado na sociedade rural, polo menos ata principios do século XX. O camiño que seguían estes futuros gaiteiros rememora, xa o dixemos, o propio nacemento das *gaitas de fol*. Unha vez que os rapaces se desenvolvían fabricando as *gaitas de alcacén* comezaban a construír instrumentos moi semellantes pero empregando agora tubiños de cana ou sabugueiro, o que lles permitía ter instrumento todo o ano e non só *cando o alcacén estaba para gaitas*. Para elo seguían a usar a súa navalla, pero agora os nós internos dos tubos de cana e os furados melódicos facíanos cun ferro que quentaban na lareira ou na cociña. Así, cando xa tiñan entre 8 e 10 anos os nenos construían estas *gaitas de cana* que sopraban directamente coa boca, instrumentos certamente moi precisos, se son ben construídos, e cos que podían tocar xa calquera das melodías que escoitaban. Un paso máis no seu camiño consistía en equipar estas *gaitas de cana* cun fol. Fabricábano coa vincha dun porco ou dun cucho que lavaban e despois curtían ao fume. Así aprendían xa a manexar unha sinxela *gaita de fol* que é moito máis doada de tocar que a dos adultos, pois o tamaño do cantor e menor e consume moito menos aire. Un paso ulterior era engadir a esta *gaita de cana* con fol un bordón, co que fica composta unha *gaita de fol* en toda regra que lles permitía interpretar practicamente calquera melodía cun resultado asombrosamente semellante ao do instrumento dos adultos, tanto que, por veces, os nenos que manexaban ben estes instrumentos acudían a tocalos aos bailes que facían os mozos. Por suposto os pais non eran alleos a esta oportunidade do rapaz para obter uns ingresos extras e logo facían o esforzo de mercarlle unha *gaita de fol* (que ven mantendo un prezo semellante ao dunha vaca!); isto viña ocorrendo normalmente sobre os 11-12 anos. Así, cando o rapaz collía

o instrumento por primeira vez xa sabía soprar nel e mover os dedos con habilidade para interpretar melodías que facía anos que practicaba, por canto nuns poucos días podía xa saír a tocar a súa *gaita de fol*. Misterio reducido.

Pero a aprendizaxe musical non se limitaba a estes poucos instrumentos; no camiño os nenos interesados pola música aprendían a manexar e fabricar unha grande cantidade doutros instrumentos musicais. Por citar só algúns dos melódicos diremos que moitos nenos fabricaban asubíos de diferentes vexetais, tamén mirlitóns e frautas rectas e travesseiras, de cana, sabugueiro ou corno de cabra; outros manexaban as follas de hedra, das que se poden sacar fermosas melodías, sabían asubiar cos dedos, cos beizos ou coas mans, ou mesmo tocaban a trompa ou birimbau. Se falásemos dos membráfonos, idiófonos ou aerófonos ceibes que os rapaces e rapazas sabían construír e tocar, a lista incluíría case un cento de instrumentos diferentes: zambombas, trécolas, zoadeiras, culleres, cunchas, rin-rans etc. etc.

As nenas seguían o seu propio camiño, cun pandeiro, unha pandeireta ou unha lata na man, desde moi cedo aprendían a facela soar e cantar como a súa nai ou avoa, desenvolvendo as súas habilidades musicais malia que noutros eidos que os homes. Esta copla deixa constancia disto:

O tocar da pandeireta
deprendeumo miña nai
cando me tirou a teta.

Desde logo que a aprendizaxe regrada e a linguaxe musical son precisas, forman tamén parte da evolución da nosa música, pero estamos certos que a súa sabia combinación coa aprendizaxe tradicional pode aportar aos nenos e nenas unha sabedoría que lles será moi útil no desenvolvemento das súas habilidades musicais e contribuirá, ademais, a conservar unha parte moi importante do noso patrimonio cultural inmaterial. Hoxe xa non hai desculpa que escuse aos profesores e profesoras da inclusión destes instrumentos nas súas aulas, calquera os pode fabricar, se un neno de seis anos podía, un adulto moito mellor; a falta de materiais tampouco é desculpa, aí temos estupendos traballos como “*Enredos*”³ de Xaquín Lorenzo ou “*Os xoguetes Esquecidos*” de Xosé López González e Xosé Manuel García⁴ que conteñen abundantes instrumentos musicais. A formación tamén está dispoñible, a Asociación de Gaiteiros Galegos (AGG) organiza cursos e pon a disposición de quen o desexe monitores que poden formar ao profesorado nestas actividades.

Como integrar a aprendizaxe tradicional nas aulas? Pensamos que é doado: primeiro o profesor debe aprender a fabricar e tocar estes instrumentos, isto non é difícil, repetimos que si un neno podía, para un profesor de música debe ser máis que doado. Segundo, calquera oportunidade é boa, un paseo polo monte, unha excursión a un río, ou a mesma aula son todos ambientes e oportunidades adecuadas para aprender a facer música con cousas que nós mesmos construímos; os nenos e nenas farán o resto se lles deixamos, claro.

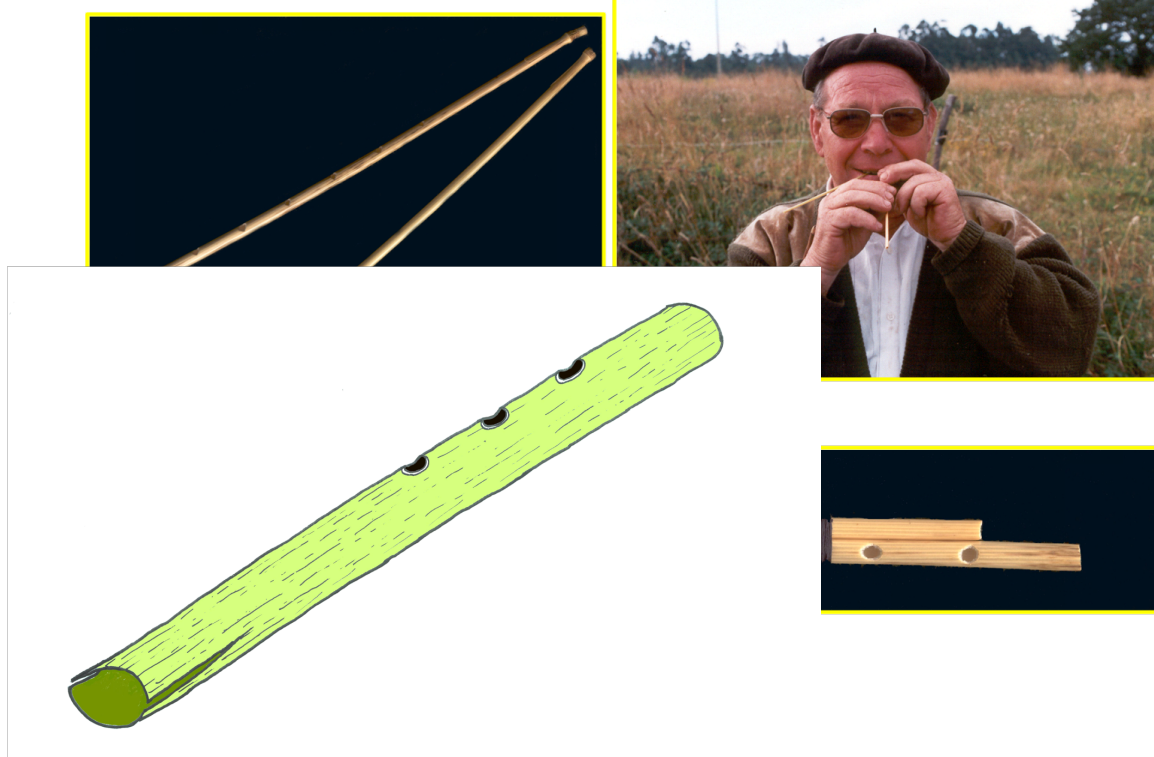
³ Lourenzo, X. *Enredos*. Ed. A Nosa Terra. Vigo, 2003.

⁴ López González, X. e García X. M. *Os xoguetes esquecidos (I)*. A Nosa Terra. Vigo, 2003.

Por último, só destacar unha virtude desta aprendizaxe que temos comprobado en multitude de cursiños de fabricación destes instrumentos sinxelos: o poder fabricar os seus propios instrumentos á vez que entran en contacto coa natureza representa, para os cativos e cativas, un forte atractivo que pode axudar a que se sintan atraídos por unha disciplina que, na nosa modesta opinión, contribúe de xeito moi notable ao desenvolvemento das persoas e a facer do mundo un sitio mais habitable, algo que os antigos comprenderon perfectamente e que nós estamos comezando a esquecer de xeito moi lamentable.

Se queres coñecer máis sobre a aprendizaxe dos músicos tradicionais podes consultar “*A Aprendizaxe tradicional da gaita de fol galega*”⁵.

⁵ **Carpintero, P.** *A Aprendizaxe tradicional da gaita de fol galega*. En: Actas do I Congreso de Ensinantes de Música Tradicional Galega. Ed. Asociación de Gaiteiros Galegos, 2007.

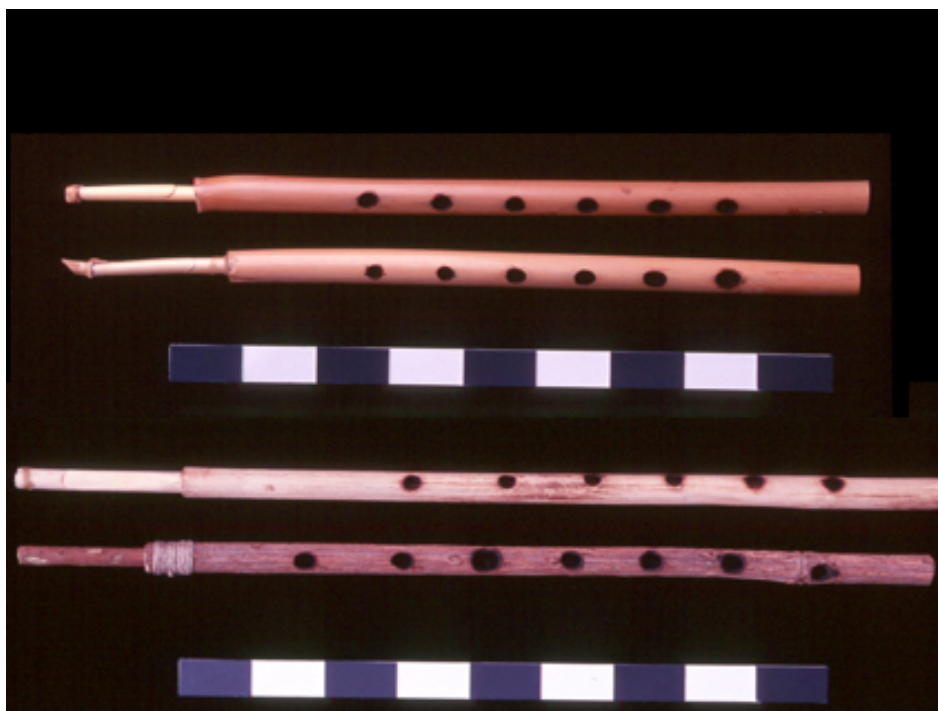

(1) Óboe fabricado cun talo de gramínea e con tres furados tonais.

(3) Gaita de alcacén con bordón

(2) Gaitas de alcacén sinxelas con seis ou sete furados tonais

(4) Gaitas de cana (arriba) e sabugueiro (abaixo). Barra=18 cm.